

Ганна КАРАСЬ,
orcid.org/0000-0003-1440-7461
доктор мистецтвознавства, професор,
професор кафедри методики музичного виховання та диригування
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) karasg@ukr.net

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СОЛОСПІВІВ МИКОЛИ ЛИСЕНКА МОДЕСТОМ МЕНЦИНСЬКИМ В ОЦІНЦІ СТАНІСЛАВА ЛЮДКЕВИЧА

Стаття присвячена особливостям інтерпретації солоспівів основоположника української музики Миколи Віталійовича Лисенка прославленим українським оперним та концертно-камерним співаком Модестом Менцинським в оцінці видатного композитора і музикознавця Станіслава Людкевича. Мета статті: висвітлити оцінку музикознавцем особливостей інтерпретації вокалістом солоспівів М. Лисенка. Завдання дослідження: на основі джерел, наукових публікацій та публіцистики відтворити підходи критика до оцінки інтерпретації співаком солоспівів М. Лисенка. Методологічні засади: семіологічний підхід застосовано для проникнення в тексти солоспівів (поетичні і музичні); компаративний – для порівняння адекватності відтворення текстів М. Лисенка співаком; метод музичної інтерпретації – для характеристики творчої діяльності співака; метод музикознавчої інтерпретації – для оцінки музикознавчих та публіцистичних текстів С. Людкевича. У статті аналізуються статті та мемуари С. Людкевича, які написані ним впродовж життя і присвячені осмисленню феномену Модеста Менцинського як співака, інтерпретатора вокальної музики М. Лисенка. Критик дає характеристику його голосу, визначає тип співака як «геройський тенор», уточнює поняття «німецька школа співу». Основою успішної артистичної кар'єри вокаліста С. Людкевич вважав його голосові та фізіологічні прикмети, високі духовні здібності та широкий інтелект, постійне самовдосконалення і опанування нових творів, різносторонність стилю. М. Менцинському були притаманні всі якості музичної інтерпретації як організованої інтелектом творчої діяльності музичного мислення, яка спрямована на розкриття виразово-сміслових можливостей музичного твору (за концепцією В. Москаленка). Подано відомості про вокальні твори, які були в його репертуарі та їх звукозаписи; охарактеризовано особливості виконавського стилю вокаліста. Висновок роботи: сучасні методологічні підходи до осмислення творчості композиторів, співаків та музикознавців минулого не тільки допомагають вияскравити його, але й слугують орієнтиром для сучасних митців.

Ключові слова: композитор Микола Лисенко, солоспіви, співак Модест Менцинський, музикознавець Станіслав Людкевич, інтерпретація, національний музичний стиль.

Hanna KARAS,
orcid.org/0000-0003-1440-7461
Doctor of Art History, Professor,
Professor at the Department of Music Education and Conducting Methods
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) karasg@ukr.net

MODEST MENTSYNSKYI INTERPRETATION OF MYKOLA LYSENKO'S THE ART SONGS IN STANISLAV LYUDKEVICH ESTIMATION

The article is devoted to the peculiarities of the interpretation of the art songs of the founder of Ukrainian music, Mykola Lysenko, by the famous Ukrainian opera and concert-chamber singer Modest Mentsynskyi, in the assessment of the outstanding composer and musicologist Stanislav Lyudkevich. The purpose of the article: to highlight the musicologist's assessment of the peculiarities of the interpretation of M. Lysenko's the art songs by the vocalist. Research task: on the basis of sources, scientific publications and journalism, reproduce the critic's approaches to the evaluation of the singer's interpretation of M. Lysenko's the art songs. Methodological principles: the semiological approach is applied to penetrate the texts of the art songs (poetic and musical); comparative – to compare the adequacy of the singer's reproduction of M. Lysenko texts; the method of musical interpretation – for evaluating musicological and journalistic texts of S. Lyudkevich. The article analyzes the articles and memoirs of S. Lyudkevich, which were written by him throughout his life and are devoted to the understanding of the phenomenon of Modest Mentsynskyi as a singer, interpreter of M. Lysenko vocal music. The critic gives a description of his voice, defines the type of singer as «heroic tenor», clarifies the concept of «German school of singing». S. Lyudkevich considered his vocal and physiological traits, high spiritual abilities and broad intelligence, constant self-improvement and mastering of new works, versatility of style to be the basis

of the successful artistic career of the vocalist. M. Mentsynskyi possessed all the qualities of musical interpretation as a creative activity of musical thinking organized by the intellect, which is aimed at revealing the expressive and meaningful possibilities of a musical work (according to the concept of V. Moskalenko). Information is provided about the vocal works that were in his repertoire and their sound recordings; features of the vocalist's performance style are characterized. The conclusion of the work: modern methodological approaches to understanding the work of composers, singers and musicologists of the past not only help to clarify it, but also serve as a reference point for modern artists.

Key words: *composer Mykola Lysenko, the art songs, singer Modest Mentsynskyi, musicologist Stanislav Lyudkevich, interpretation, national musical style.*

Постановка проблеми. При всій впізнаваності видатних постатей української музичної культури – композитора Миколи Лисенка (1842–1912), співака Модеста Менцинського (1875–1935) та музикознавця Станіслава Людкевича (1879–1979) та всебічному висвітленні їхньої життєтворчості, є не зовсім висвітлені лакуни, які їх об'єднують – солоспів композитора, їх інтерпретація і музикознавче осмислення.

Аналіз досліджень. В монографії О. Козаренка, яка присвячена феномену української національної музичної мови, обґрунтовано багатопланову структуру національної стильової парадигми, яка сформована М. Лисенком (Козаренко О., 2011). Монографія Я. Якубяка, в якій здійснено аналіз естетичних засад та музичної мови творчості двох видатних композиторів – М. Лисенка та С. Людкевича, дає можливість глибше пізнати спільні вектори їхньої творчості Нарис І. Деркача дуже ескізно висвітлює означену нами тему (Деркач І., 1959.), в той час як І. Криворучка чи не вперше привертає увагу до теми «Модест Менцинський в оцінці Станіслава Людкевича» (Криворучка І., 2020). Оскільки основним концептом нашого дослідження обрано «інтерпретацію», то спиратимемось на концепцію Віктора Москаленка, яка всебічно розкриває це поняття (Москаленко В., 2013).

Мета статті – висвітлити оцінку музикознавцем Станіславом Людкевичем особливостей інтерпретації солоспівів Миколи Лисенка прославленим оперно-камерним співаком Модестом Менцинським.

Джерельний матеріал дослідження: статті та мемуари С. Людкевича, звукозаписи М. Менцинського.

Виклад основного матеріалу. Видатний український композитор та музикознавець Станіслав Пилипович Людкевич впродовж усього свого творчого життя тримав руку на пульсі культурно-мистецького процесу, безкомпромісно відстоював його професіоналізацію, був суворим музичним критиком. Як зачинатель українського музикознавства (автор першої в Україні музикознавчої дисертації, 1908), він був автором глибоких наукових досліджень, які представлені у двотомнику

його праць, упорядкованих З. Штундер. Наукові інтереси С. Людкевича поширювалися на питання музичної естетики й стилістики, взаємозв'язку музики й поезії, фольклору і виконавства. Особливо глибоко і всебічно вчений досліджував проблеми музичної інтерпретації Т. Шевченка, національний стиль української музики та програмність.

Із поглядами і творчістю основоположника української музики Миколи Лисенка С. Людкевич знайомиться у 1890-х роках завдяки Філарету Колесі, згодом листується із М. Лисенком, вивчає і пропагує його праці і твори. Хоч вони ніколи особисто не зустрічалися, однак С. Людкевич дуже добре знав творчість старшого колеги, «... працював в тому ж, свідомо обраному напрямку вироблення національного музичного стилю», а творчі ідеї Лисенка для нього «... не раз правили за взірець, гідний наслідування. Галичанин ставився до М. Лисенка з незмінним пієтизмом» (Якубяк Я., 2003: 9, 13).

У статті «Націоналізм у музиці» (1905) С. Людкевич полемізував з М. Лисенком з приводу особливостей українських народних пісень, а про національні риси стилю композитора писав у своїх статтях «Микола Віталійович Лисенко як творець української національної музики» (1913), «Форма солоспіву у Лисенка (спроба аналізу)» (1937), «Вокальна музика на тексти поезії “Кобзаря”» (1934) та ін. Тож, глибоке осягнення творчості М. Лисенка було добрим підґрунтям для С. Людкевича-критика.

Дослідниця життєтворчості С. Людкевича Зеновія Штундер писала: «Надзвичайно цінний внесок у розвиток нашої музичної культури становить діяльність Людкевича на ниві музичної критики. В особі С. Людкевича Галичина мала насправді першого професіонального музичного критика. Його численні рецензії, замітки, огляди, критично-аналітичні статті – це більше, ніж півстоліття хроніки українського музичного життя Галичини і насамперед Львова» (Штундер З., 1999: 17–18).

У рукописі «Лисенко в моєму житті» (1962) С. Людкевич підкреслює живий духовний зв'язок композитора з Галичиною, його великий вплив на формування творчої особистості молодого митця. Одним із компонентів цього впливу були

солоспіви М. Лисенка у виконанні незабутнього Модеста Менцинського – першовиконавця їх в Галичині (Людкевич С., 1999в: 388).

Своїм сучасникам, найвидатнішим виконавцям-співакам О. Мишузі, М. Менцинському, С. Крушельницькій, М. Микиші С. Людкевич присвячує статті і спогади. Особливо глибоко проникливої характеристики вокальної майстерності, манери співу й інтерпретації удостоєний оперний і концертно-камерний співак світової слави, засновник шведської вокальної школи Модест Менцинський.

Головний зберігач фондів Музично-меморіального музею Соломії Крушельницької у Львові Ірина Криворучка наголошує: «Про Модеста Менцинського – блискучого й талановитого інтерпретатора українського камерного репертуару писало багато критиків, проте найфаховіші рецензії належать перу Станіслава Людкевича. І це є закономірним. Творчі контакти цих двох митців почалися у Львові ще у жовтні 1897 року. Тоді Модест Менцинський й Станіслав Людкевич бачилися на репетиціях “Львівського Бояна” та різних музичних імпрезах. Захоплення музикою зблизило Менцинського й Людкевича, вони стали приятелями» (Криворучка І., 2020).

Статті, рецензії і спогади про співака С. Людкевич писатиме впродовж тривалого часу (від 1918-го – до 1975-го року), практично все своє свідоме творче життя, виражаючи в них своє захоплення його талантом.

Так, у двотижневику літератури й громадського життя «Шляхи», який виходив у Львові у 1913–1918 рр., С. Людкевич друкує аналітичну статтю «Модест Менцинський як оперний співак» (1918) (Людкевич С., 1999f). У ній критик дає характеристику його голосу – «...надто великий, металевий та здоровий, без сліду якогось сентиментального тембру» (Людкевич С., 1999f: 418), відзначає чистоту звуку, легкість у всіх регістрах його широкого діапазону), визначає тип співака як «геройський тенор», уточнює поняття «німецька школа співу». Саме його голос «... здатний до сильних драматичних акцентів, як і до м'яких, ніжних ліричних відтінків (хоч і без сентименталізму). Сі великі голосові прикмети лучаться у Менцинського з другою, не менш важною: з його ідеальною дикцією в усіх мовах, в яких досі довелось йому співати. <...> Але дикція Менцинського не тільки кришталево-чиста і ясна; вона має ще одну, незвичайно рідку для тенора прикмету – не тільки ніде і ніколи не мішає красі й повноті звуку, а, навпаки, все і всюди ідеально зливається з тембром голосу і підкреслює та підпомагає різні потрібні нюанси» (Людкевич С., 1999f: 416).

Здійснивши огляд тогочасної зарубіжної критики, С. Людкевич констатує, що «... Менцинський вважається однією з найліпших оперних сил Німеччини і одним з найкращих клясичних виконавців Вагнера» (Людкевич С., 1999f: 416). Основою успішної артистичної кар'єри співака С. Людкевич вважає його голосові та фізіологічні прикмети, високі духовні здібності та широкий інтелект, постійне самовдосконалення і опанування нових творів, різносторонність стилю (Людкевич С., 1999f: 417, 418). Тут же критик відзначає, що саме в особі М. Менцинського німецька публіка діждалась першого гідного інтерпретатора української пісні, під якою він розуміє і солоспіви українських композиторів (Людкевич С., 1999f: 417).

Виходячи із трактування музичної інтерпретації В. Москаленка, як «...організованої інтелектом творчої діяльності музичного мислення, яка спрямована на розкриття виразово-сміслових можливостей музичного твору» (Москаленко В., 2013: 32), можемо констатувати, що М. Менцинському, як інтерпретатору, були притаманні всі ці якості і С. Людкевич як критик їх дуже точно відзначав.

Стаття С. Людкевича «Модест Менцинський і українська пісня» була опублікована у збірнику «Терем» (1919) і розкриває місце вокальної музики М. Лисенка у репертуарі видатного співака, особливості його інтерпретації. Вже в перших рядках музикознавець відзначає, що М. Менцинський від початку своєї кар'єри «...з великим пієтизмом» відносився до М. Лисенка та його творчості (Людкевич С., 1999e: 419). Не маючи великого вибору в українській пісенній літературі, співак обмежився творами М. Лисенка, особливо із «Музики до “Кобзаря”». Однак, «...ніякі інші українські солоспіви так гарно не підійшли під артистичну манеру й індивідуальність Менцинського, як саме Лисенкові солоспіви до Шевченка, і, з другого боку, ніякий другий наш артист так всесторонньо і глибоко не зрозумів і не відчув їх внутрішньої стійності та краси, і не зумів її показати так ясно, як саме Менцинський» (Людкевич С., 1999e: 419).

Чому саме йому вдалося бути одним із найкращих всесторонніх інтерпретаторів вокальної музики М. Лисенка? С. Людкевич дає дуже чітку і точну відповідь: з одного боку це німецька школа співу, з іншого – володіння українським пісенним стилем і глибоке відчуття його. На перший погляд видається несумісність цих двох тез, однак музикознавець не бачить їх опозиції, оскільки сам М. Лисенко здобував німецьку школу в консерваторії Лейпціга і творить національну українську

музичну мову, що доведено у дослідженні О. Козаренка. Останній наголошував: «Задана Лисенком багатопарова структура національної стильової парадигми, де співіснують етнолокальне (окреме), національне (особливе) та міжнародне (загальне), сформували складну семантичну будову його авторської музичної мови, для адекватного розуміння “знакових текстів”, викладених нею, необхідним є усвідомлення уже згаданого дуалізму її лексики (як продукту полі- та моно-стильового синтезу), визначення усього спектра стильових орієнтацій та взаємодій» (Козаренко О., 2011: 79). Тож, українцю М. Менцинському був близьким національний вимір текстів солоспівів (поетичного і музичного), а як творча особистість з європейською освітою і працею на провідних оперних сценах країн Європи, він також точно відчував те міжнародне, яке притаманне музиці композитора, тож, семантика цих творів співаком відчитувалася адекватно.

С. Людкевич пише, що пісенний стиль більшості солоспівів М. Лисенка до «Кобзаря» Т. Шевченка ґрунтується «... майже виключно на легкій, співній декламації», а «... дух і характер Шевченкових поезій, таких мінливих настроєм, <...> конче потребує драматизування, риторики та декламаційного пафосу» (Людкевич С., 1999с: 421). Все це спонукає музикознавця прийти до висновку, що солоспіви М. Лисенка не дуже-то й підходять для виконання італійською манерою *bel canto*. Тому, М. Менцинський, який був одним з перших виконавців цієї музики в Галичині (і, мабуть, в Україні), став еталонним інтерпретатором і «... зробив їх найсвітлішими номерами свого українського репертуару і заставив ще інших наших інтелігентних солістів-співаків на ньому взоруватись» (Людкевич С., 1999с: 421).

Щодо національного стилю виконання, то М. Менцинським керувало «... його щиросердечне українське почуття, якого він набрався замолоду, та яке не встигло ще потахнути на чужині, а всією силою виривалось на волю при стрічі з рідною сферою» (Людкевич С., 1999с: 422). Тут слід наголосити, що питання «націоналізму в музиці», «національної ідеї» та «національного стилю» були досить глибоко осмислені С. Людкевичем в ряді праць, про що йшлося вище. Погоджуємось із думкою Я. Якубяка, який писав, що «... С. Людкевич висловлює дуже глибоку думку як загальну базу для вироблення національного стилю: примат належить самому життю – коли воно є національно визначеним, чітко окресленим в різних екзистенційно необхідних своїх сферах, національний характер вия-

вляється також і в мистецтві, котре за загальним естетичним законом має бути відображенням цього життя» (Якубяк Я., 2003: 27).

Допис С. Людкевича «Модест Менцинський» до газети «Діло» (ч. 144) за 1924 рік присвячений сольному концерту співака у Львові, пропонує цитати із зарубіжних та українських часописів, констатує його статусність («один з найкращих вагнерівських оперних артистів Німеччини», «один з найкращих виконавців різного стилю пісень» (Людкевич С., 1999d: 425, 426).

Аналогічним за змістом є допис С. Людкевича «Виступи Модеста Менцинського на сцені й естраді в Кельні» («Діло», 1929, ч. 213) (Людкевич С., 1999а).

У фрагменті рукопису спогадів про М. Менцинського (1964) С. Людкевич звертає увагу на те, що співак «... був фанатичним поклонником доброго, красивого, змістовного поетичного тексту співаних пісень. Він вдумливо вислуховував і смакував можливу виразовість кожної співаної поетичної фрази, щоб найти якнайкращу виразову лінію. Пам'ятаю, як тонко він підшукував доброго вислову шевченківського вірша «Молися, сину! За Україну його замучили колись» (Людкевич С., 1999с: 429).

У спогадах «Йому належить одне з перших місць» (1975), написаних в останні роки життя на прохання дослідника Михайла Головаценка, який готував до друку книгу, присвячену співакові, С. Людкевич знову повернувся до теми інтерпретації: «Особливо мене вразило тоді виконання ним Лисенкових творів на слова Т. Шевченка. <...> до Менцинського у нас в Галичині ніхто не вмів виконувати твори Лисенка. Це пояснювалося насамперед відсутністю у співаків відповідної німецької школи, якою володів Лисенко. Навіть знаменитий Олександр Мишуга зі своєю італійською школою не йшов ні в яке порівняння з Менцинським у виконанні лисенківських солоспівів. Лише Модест Менцинський показав нам, як слід виконувати романси Лисенка. Мені ніколи не забути високомистецького інтерпретування співаком таких речей, як «Гетьмани, гетьмани», «Мені однаково», а особливо «За думою дума». Його драматичний голос (Лисенко насамперед був драматург, а не лірик), німецька школа найбільш підходила до виконання цих романсів. Співак великого значення надавав також дикції, фразуванню» (Людкевич С., 1995: 45).

І. Криворучка пише: «Документальні матеріали, що характеризують історію взаємин Модеста Менцинського й Станіслава Людкевича зберігаються сьогодні у фондах музею Соломії Крушель-

ницької та меморіального музею композитора. Поруч з афішами на концерти співака й різними рецензіями, фотографіями й нотними виданнями, знаходимо два листи Менцинського, адресовані Станіславу Людкевичу. Написані вони весною 1931 року, за чотири роки до смерті співака. У цих листах Менцинський з глибоким сумом пише про те, що Людкевич не відповідає на його кореспонденцію, співак чується покинутим і забутим на своїй батьківщині. Нам невідомо, чому Людкевич перервав своє листування. Без відповіді залишається також і питання, чому при кінці 1935 року композитор жодним рядком не відгукнувся на повідомлення про смерть Модеста Менцинського» (Криворучка І., 2020).

М. Менцинський виконував твори М. Лисенка не тільки в Галичині, а й за кордоном. Чи не вперше це відбулося у Відні на Шевченківському вечорі в 1902 році, згодом (у 1905 році) – у Стокгольмі (Деркач І., 1969: 18, 28). Про високу оцінку цих творів публікою за кордоном М. Менцинський писав у листах до М. Лисенка. Великий співак дарував своє мистецтво і для українців-наддніпрянців, які перебували в концентраційних таборах Австро-Угорщини після першої світової війни (Модестови Менцинському, 1916). Серед них був поет В. Пачовський, який відгукнувся на виконання солоспіву «Гетьмани, гетьмани» віршем «Давня пісня» (Модестови Менцинському, 1916: 19–20). У виданні, яке полонені видрукували на пошану співакові, вміщено вірш Б. Лепкого «До нашої пісні», який присвячено М. Менцинському (Модестови Менцинському, 1916: 22–23).

В репертуарі М. Менцинського були такі солоспіві М. Лисенка на слова Т. Шевченка: «Гомоніла Україна», «Гетьмани, гетьмани», «За думою дума», «Мені однаково», «Чого мені тяжко», «Ой, чого ти почорніло», «Нащо мені чорні брови», «Ой, одна я, одна», «Якби мені, мамо, намисто», «Минають дні, минають ночі», «Спів Яреми» («Ой Дніпре, мій Дніпре»), «Мені однаково чи буду» та українські народні пісні в обробці М. Лисенка: «Ой, не світи, місяченьку», «Ой зійди, зійди», «Ой не стелися, хрещатий барвінку», «Чи ти, милий, пилом припав», «Ой не гаразд, запорожці», «Чи ти, милий, білобровий», «Ой що ж бо то та й за ворон», «Тай забіліли сніги».

Я. Якуб'як писав: «Для інтерпретації творів, що представляють певну національну школу, звісно,

теж потрібний стилістично відповідний виконавський “ключ”» (Якуб'як Я., 2003: 215). Тож, на основі музикознавчої характеристики С. Людкевича можемо виснувати, що М. Менцинський володів цим «ключем», оскільки його виконавська стилістика була близькою українській національній школі, яку уособлює творчість М. Лисенка. У його виконанні дуже тонко поєднувалися емоційне, раціональне та духовне, як важливі риси національного стилю.

Важко не погодитись із Я. Якуб'яком, який писав: «У вік CD кожна держава намагається шляхом фіксації своїх культурних надбань і їх розповсюдження утверджувати свою присутність та свою культурну ідентичність у світі» (Якуб'як Я., 2003: 227). Відомо, що у 1910 та 1911 роках співак у здійснив у Стокгольмі та Берліні звукозаписи солоспівів М. Лисенка та українських народних пісень в обробці композитора, які були в його репертуарі (Карась Г., 2012: 1096–1098). І хоч техніка запису тоді була ще недосконалою, але вони збереглися до нашого часу, мають велику цінність для характеристики виконавської майстерності артиста (М. Менцинський – М. Лисенко). Багато років тому у крамниці Празької опери в Чеській Республіці я придбала унікальний CD із цими записами, виданий в Австрії (Lebendige Vergangenheit, 1999). А в Україні за роки незалежності випущено всього один колективний CD із серії «Золоті голоси України», де вміщено тільки один запис солоспіву («Мені однаково» М. Лисенка на слова Т. Шевченка) у виконанні М. Менцинського (Золоті голоси, 2003).

Висновки. Музикознавчі та публіцистичні тексти С. Людкевича, які присвячені М. Менцинському, засвідчують високий рівень музикознавчої інтерпретації вченого, а його власна композиторська діяльність допомагала глибше проникати в тексти творів М. Лисенка і здійснювати точну характеристику виконавської інтерпретації співака. Його слухачьке сприйняття «живого виконання» цієї вокальної музики носило органічний характер, оскільки критик був присутнім при виконанні як слухач і психологічно був співучасником творчого акту, який відбувався на сцені (за концепцією В. Москаленка). Тобто, С. Людкевич перебував у комунікаційному процесі одночасно як слухач, і як критик, що слугувало додатковим підґрунтям для всебічного аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Деркач І. Героїчний тенор Модест Менцинський. Львів: Каменяр, 1969. 83 с.
2. Золоті голоси України. Присвячується 150-й річниці від дня народження Олександра Мишуги. *Олександр Мишуга. Соломія Крушельницька. Михайло Голинський. Модест Менцинський*. CD (Україна, ЛОДТРК; Гал. рекардс, 2003)
3. Карась Г. В. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття : монографія. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2012. 1164 с.
4. Козаренко О. Феномен української національної музичної мови. Львів : НТШ, 2011. 285 с.
5. Криворучка І. «Наш не свій»: Модест Менцинський в оцінці Станіслава Людкевича. URL: <https://ludkevych.in.ua/nash-ne-svij-modest-menczynskij-v-ocinczi-stanislava-lyudkevycha/>
6. Людкевич С. Виступи Модеста Менцинського на сцені й естраді в Кельні. *Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи. Т. 1 / упоряд., ред., вступ. стаття і примітки З. Штундер*. Львів : «Дивосвіт», 1999. С. 427–428.
7. Людкевич С. Йому належить одне з перших місць. *Модест Менцинський: Спогади. Матеріали. Листування / авт.-упоряд. М. Головащенко*. Київ : Рада, 1995. С. 44–46.
8. Людкевич С. Лисенко в моєму житті. *Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи. Т. 1 / упоряд., ред., вступ. стаття і примітки З. Штундер*. Львів : «Дивосвіт», 1999. С. 387–389.
9. Людкевич С. М. Менцинський (Фрагмент спогадів). *Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи. Т. 1 / упоряд., ред., вступ. стаття і примітки З. Штундер*. Львів : «Дивосвіт», 1999. С. 429.
10. Людкевич С. Модест Менцинський. *Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи. Т. 1 / упоряд., ред., вступ. стаття і примітки З. Штундер*. Львів : «Дивосвіт», 1999. С. 425–426.
11. Людкевич С. Модест Менцинський і українська пісня. *Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи. Т. 1 / упоряд., ред., вступ. стаття і примітки З. Штундер*. Львів : «Дивосвіт», 1999. С. 419–424.
12. Людкевич С. Модест Менцинський як оперний співак. *Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи. Т. 1 / упоряд., ред., вступ. стаття і примітки З. Штундер*. Львів : «Дивосвіт», 1999. С. 414–418.
13. М. Менцинський – М. Лисенко (звукзаписи). URL: <https://muzmo.su/music/%D0%BC.%20%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20-%20%D0%BC.%20%D0%BB%D0%B8%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE>
14. Модестиви Менцинському. Полонені українці Вецлярського табору. Вецляр: Видання пресової секції просвітнього відділу «Союза Визволення України» в Вецлярі, 1916. 31 с. [Вецлярська бібліотека українських полонеників ч. 2].
15. Москаленко В. Лекції з музичної інтерпретації: навч. посібник. Київ, 2013. 272 с.
16. Штундер З. С. Людкевич як музикознавець, фольклорист і музичний критик. *Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи. Т. 1 / упоряд., ред., вступ. стаття і примітки З. Штундер*. Львів : «Дивосвіт», 1999. С. 5–28.
17. Якуб'як Я. Микола Лисенко і Станіслав Людкевич : монографія. Львів: ДВЦ НТШ, 2003. 264 с.
18. Lebendige Vergangenheit. Modest Menzinsky (1875–1935). CD LC 00992 MONO 89199 Ausro Mechana Historic Recordings (P) 1999 AAD (Recorded 1910, 1911, Gramophone).

REFERENCES

1. Derkach I. Heroichni tenor Modest Mentsynskiy [Heroic tenor Modest Mentsynskiy]. Lviv : Kameniar, 1969. 83 p. [in Ukrainian].
2. Zoloti holosy Ukrainy. Prysviachuietsia 150-y richnytsi vid dnia narodzhennia Oleksandra Myshuhy. *Oleksandr Myshuha. Solomiia Krushelnyska. Mykhailo Holynskiy. Modest Mentsynskiy* [Oleksandr Myshuga. Solomiya Krushelnyska. Mykhailo Golynskiy. Modest Mentsynskiy]. CD (Ukraine, LODTRK; Hal. rekards, 2003).
3. Karas H. Muzychna kultura ukrainskoi diaspory u svitovomu chasoprostori XX stolittia [Musical culture of the Ukrainian diaspora in the world time-space of the XX century] : monohrafiia. Ivano-Frankivsk : Tipovit, 2012. 1164 p. [in Ukrainian].
4. Kozarenko O. Fenomen ukrainskoi natsionalnoi muzychnoi movy [The phenomenon of the Ukrainian national musical language]. Lviv : NTSh, 2011. 285 p. [in Ukrainian].
5. Kryvoruchka I. «Nash ne svii» : Modest Mentsynskiy v otsyntsi Stanislava Liudkevycha [«Ours is not ours»: Modest Mentsynskiy in the assessment of Stanislav Ludkevich]. URL: <https://ludkevych.in.ua/nash-ne-svij-modest-menczynskij-v-ocinczi-stanislava-lyudkevycha/> [in Ukrainian].
6. Liudkevych S. Vystupy Modesta Mentsynskoho na steni y estradi v Kelni [Performances of Modest Mentsynskiy on the stage and stage in Cologne]. *Liudkevych S. Doslidzhennia, statii, retsenzii, vystupy* [Research, articles, reviews, speeches]. T. 1 / uporiad., red., vstup. stattia i prymitky Z. Shtunder. Lviv : «Dyvovsit», 1999. pp. 427–428. [in Ukrainian].
7. Liudkevych S. Yomu nalezhyt odne z pershykh mista [He has one of the first places]. *Modest Mentsynskiy: Spohady. Materialy. Lystuvannia* [Modest Mentsynskiy: Memories. Materials. Correspondence] / avt.-uporiad. M. Holovashchenko. Kyiv : Rada, 1995. pp. 44–46. [in Ukrainian].
8. Liudkevych S. Lysenko v moiemu zhytti [Lysenko in my life]. *Liudkevych S. Doslidzhennia, statii, retsenzii, vystupy* [Research, articles, reviews, speeches]. T. 1 / uporiad., red., vstup. stattia i prymitky Z. Shtunder. Lviv : «Dyvovsit», 1999. pp. 387–389. [in Ukrainian].
9. Liudkevych S. M. Mentsynskiy (Frahment spohadiv) [M. Mentsynskiy (Fragment of memories)]. *Liudkevych S. Doslidzhennia, statii, retsenzii, vystupy* [Research, articles, reviews, speeches]. T. 1 / uporiad., red., vstup. stattia i prymitky Z. Shtunder. Lviv : «Dyvovsit», 1999. P. 429. [in Ukrainian].

10. Liudkevych S. Modest Mentsynskyi [Modest Mentsynskyi]. *Liudkevych S. Doslidzhennia, statti, retsenzii, vystupy* [Research, articles, reviews, speeches]. Т. 1 / uporiad., red., vstup. stattia i prymitky Z. Shtunder. Lviv : «Dyvosvit», 1999. pp. 425–426. [in Ukrainian].
11. Liudkevych S. Modest Mentsynskyi i ukrainska pisnia [Modest Mentsynskyi and Ukrainian song]. *Liudkevych S. Doslidzhennia, statti, retsenzii, vystupy* [Research, articles, reviews, speeches]. Т. 1 / uporiad., red., vstup. stattia i prymitky Z. Shtunder. Lviv : «Dyvosvit», 1999. pp. 419–424. [in Ukrainian].
12. Liudkevych S. Modest Mentsynskyi yak opernyi spivak [Modest Mentsynskyi as an opera singer]. *Liudkevych S. Doslidzhennia, statti, retsenzii, vystupy* [Research, articles, reviews, speeches]. Т. 1 / uporiad., red., vstup. stattia i prymitky Z. Shtunder. Lviv : «Dyvosvit», 1999. pp. 414–418. [in Ukrainian].
13. M. Mentsynskyi – M. Lysenko (zvukozapysy) [M. Mentsynskyi – M. Lysenko (sound recordings)]. URL: <https://muzmo.su/music/%D0%BC.%20%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20-%20%D0%BC.%20%D0%B-B%D0%B8%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE>
14. Modestyvy Mentsinskomu. Poloneni ukraintsi Vetsliarskoho taboru [For Modest Mentsynskyi. Ukrainian prisoners of the Vetslyar camp]. Vetsliar : Vydannia presovoї sektsyi prosvitnoho vydilu «Soiuza Vyzvolennia Ukrainy» v Vetsliari, 1916. 31 p. [Vetsliarska biblioteka ukrainskykh polonenykyv ch. 2]. [in Ukrainian].
15. Moskalenko V. Lektsii z muzychnoi interpretatsii [Lectures on musical interpretation] : navch. posibnyk. Kyiv, 2013. 272 p. [in Ukrainian].
16. Shtunder Z. S. Liudkevych yak muzykoznavets, folkloryst i muzychnyi krytyk [S. Lyudkevich as a musicologist, folklorist and music critic]. *Liudkevych S. Doslidzhennia, statti, retsenzii, vystupy* [Research, articles, reviews, speeches]. Т. 1 / uporiad., red., vstup. stattia i prymitky Z. Shtunder. Lviv : «Dyvosvit», 1999. pp. 5–28. [in Ukrainian].
17. Yakubiak Ya. Mykola Lysenko i Stanislav Liudkevych [Mykola Lysenko and Stanislav Lyudkevich] : monohrafiia. Lviv : DVTs NTSh, 2003. 264 p. [in Ukrainian].
18. Lebendige Vergangenheit. Modest Menzinsky (1875–1935). CD LC 00992 MONO 89199 Ausro Mechana Historic Recordings (P) 1999 AAD (Recorded 1910, 1911, Gramophone).